

nejde o jediný způsob práce s kvalitativním materiálem, přičemž sociálně-antropologická reflexe, směřující ke Geertzovskému pojetí kultury (a i výzkumu a jeho prezentace) jako textu je neméně důležitá a přínosná. H. Haukanes by jistě mohla vydat své terénní deníky, záznamy rozhovorů a pozorování atd., avšak vznikl by tak málo sdělný konglomerát informací, vyznačující se na prvním místě už tím, že by se v jejich množství relevantní údaje zcela ztrácely. Právě proto autorka musela při komplexním popisu postupovat tak, jak postupovala, a (případným) kritizujícím kolegům lze jen doporučit seznámení s obdobnými zahraničními studiemi, ukazujícími, co právě našim společenským vědám tak dalece chybí.

Vydání recenzované knihy lze proto, přes některé její nedostatky, hodnotit jednoznačně pozitivně, protože představuje „svěží vítr“, práci, jež snad bude schopná rozčeřit poněkud stojaté vody naší sociologie venkova a příbuzných disciplín. Jistě je přínosné i to, jak Haukanes mnohokrát v duchu interpretativní antropologie „diskutuje“ se čtenářem a ozřejmuje mu své apriorní představy a omezení, byť to autorka nemusí dělat jen v důsledku vědomí plurality sociálněvědních interpretací, ale třeba i z nejistoty z cizího prostředí, schopného na rozdíl od archaických kultur (tradičního zájmu sociální antropologie) s jejími vývody polemizovat. I pokud by tomu tak bylo, bylo by to dobře již jen proto, že právě polemikami může dojít k prohloubení vědeckého poznání. Jedinou skutečnou (avšak drobnou) výhradu bych měl k překladu, jenž mi místy přijde poněkud kostrbatý, kde se čtenář nadto setká s řadou pravopisných chyb a s výrazy na hranici hovorové mluvy. I tak však již svým vydáním představuje studie H. Haukanesové výzvu všem ostatním společenskovědním nakladatelstvím, „opatrně“ sice vydávajícím klasiky, avšak bojícím se sáhnout po skutečně aktuálních, *eo ipso* pro akademický i zainteresovaný laický svět výrazně přínosných dílech.

Zdeněk R. Nešpor

Alena Vodáková, Olga Vodáková (eds.):
Rod ženský. Kdo jsme, odkud jsme přišly, kam jdeme?

Praha, Sociologické nakladatelství 2003, 356 s.

S očekáváním otvírá každou původní českou publikaci s genderovou tematikou, je jich málo. Recenzovaný sborník vznikl od poloviny 90. let (vydán byl s pomocí grantu Nadace OSF Praha) původně jako snaha zaplnit informační mezery v tehdy podle editorrek přehlíženém či vysmívaném, ale aktuálním tématu. V Úvodu slibuje „poskytnutí prostoru“ pro psaní o „rodu ženském“ z pohledu multidisciplinárního a intersubjektivního, zaostřeného nakonec především na „sepětí a napětí tří historických rozměrů (...) – minulosti, současnosti a budoucnosti“ (s. 9). Čtenáři jsou také upozorněni, že spektrum přístupů není zastoupeno rovnoměrně a ani nešlo o „úmysl vytvořit vyváženou přehledovou publikaci“, spíš má jít o „výmluvný dokument“ (s. 10) spojující laické prožívání s vědeckými pojetími.

Sborník sestává v první řadě z 27 statí, které jsou v *Obsahu* vyznačeny tučně a v textu samotném jinou velikostí písma; druhou množinou textů jsou citáty, útržky i celé životní příběhy graficky oddělené rámujiící svislou čarou na okraji. Editorky čtenářům nesdělily, podle jakého klíče texty členily, takže význam „rubrik“ vyvozují spíše z použitých grafických prvků a symbolů (menší písmo „za čarou“ pro méně závažné příspěvky), ač zařazení některých toto chápání narušuje. Polovinu „tučných“ statí (13 z celkových 27) napsaly samy editorky (výrazně produktivnější byla Olga Vodáková s devíti samostatnými příspěvky). Tři autorské texty mají Alena Vodáková, Pavla Horská a Hana Maříková, Jiří Ryba a Tomáš Mencl pak po dvou, ostatní po jednom.

Nenašla jsem návod, jak knihu uchopit a jak s ní pracovat. Zřejmé není ani to, pro jaké čtenáře je sborník určen. Tematické texty (v *Obsahu* tučně) jsou stručné, takže se nabízejí jako vhodný doprovodný, ilustrační text. Informativní a úvodní ráz řady příspěvků

svádí k dojmu, že jde o vstupní informace pro zainteresované laické čtenáře. Lehký tón i formální nedůslednost by to potvrzovaly. Některé příspěvky vyšly v obsáhlejší podobě i samostatně (Horská, Maříková), takže sborník znovu budí dojem spíše první příručky než osobitého a originálního díla. Na druhou stranu výrazně nevyrovnaná úroveň kvality příspěvků vyžaduje u čtenářů schopnost toto umět rozlišovat. Právě hlubší teoretický kontext je nutno doplnit odjinud než z již česky vydaných textů o genderu, což bylo ovšem i omezení editorek.

Kniha nemá rejstřík ani souborný seznam literatury, pouze seznam doporučených česky publikovaných děl. Řada statí nedodržuje úzus odkazovat na výchozí zdroje, jindy je uveden pouze letopočet českého nebo posledního vydání citované publikace, takže informace může být pro neobeznámeného čtenáře zavádějící (např. Aurelius Augustinus 1950, Betty Friedan 2002). Někdy není ani zřejmé, co je převzato odjinud, případně odkud (i díla na doprovodných fotografiích zůstávají anonymní). Nejednotně se neobjevuje charakterizace způsobu a autorství výběru citátů či příspěvků „za čarou“.

Obsahově je *Rod ženský* po stručném Úvodu rozdělen do pěti tematických bloků proložených *Intermezem* a uzavřených *Apendixem* slovníkových hesel relevantních pro zpracované téma. Doplnuje je informace o přispěvatelkách a přispěvatelích a již zmíněný krátký seznam česky vydané literatury v podobě doporučení. V Obsahu naznačené členění do pěti okruhů je ve sborníku dodržováno spíše orientačně. Nicméně tématem prvním je *Žena magická a náboženská*, druhý blok popisuje *Strážkyni krbu (hospodyně, matku, partnerku)*, třetí je *Žena v „prostoru veřejném“* a čtvrtým *Žena prizmatem vědních disciplín*. *Intermezzo* je věnováno jednak proženským historickým citátům, jednak literárnímu exkurzu Jiřího Ryby do stále aktuálního díla Virginie Woolfové (Ryba tvrdí kromě toho, že opravdu je stále aktuální, také to, že postupy V. W. se ani po tak dlouhé době nestaly zavedenou součástí feministického myš-

lení, s. 304). Závěrečná pátá část nese název *Strašidlo feminismu*. Slovníček v *Apendixu – Historie feminismu v heslech* je v heslech abecedních, nikoli chronologicky uspořádaných, spíše tedy jde o pojmy z historie feminismu.

Každé z témat je zastoupeno jak v krátkém teoretickém, avšak převážně popisném příspěvku, tak v subjektivních výběrech příběhů a citátů „za čarou“. Vzhledem k rozdílné kvalitě odborných příspěvků síla sborníku tkví podle mého názoru spíše ve zprostředkování laicky prožívaných zkušeností a příběhů než ve výkladu vědeckých koncepcí. Tematické teoretické příspěvky nakonec stejně splňují především úlohu prvního seznámení, jakoliv editorky píší o odklonu od tohoto publikačního záměru. Některé texty referují velmi obecně nebo o kulturním kontextu spíše evropském (popřípadě křesťanském – Mencl) než českém, za přínosnější považují ty, jež analyzují český kontext – trh práce, ženy v politice, češtinu (v nezbytném relativizujícím mezinárodním či mezijazykovém srovnání) – Maříková, Horská, Kalibová, Valdrová.

„Lokální“ osobní výpověď farářky nebo interpretace ženské identity v knihách Terezy Boučkové (literární exkurz Libory Oates-Indruchové), ale i autentické výpovědi dnešních žen o vlastních profesích jsou tím, co dává sborníku *Rod ženský* nepochybnou moc nad čtenářem intenzitou sdělovaného prožitku. Jakkoliv jde o příběhy osobní, radí se vyprávěčky do společenských vztahů a struktury, takže genderové uspořádání české společnosti zřetelně vykreslují. Mezi podobné příběhy je ovšem ve sborníku zařazena například i naivní interpretace trendu zmírňování „gender gap“ v oblasti hraní počítačových her od Ondřeje Gryce. Podle něj se věc vyřeší tím, že trh se zaměří na zájmy žen. (Gryc také tvrdí, že podle mezinárodního výzkumu z roku 2000 počítačové hry pravidelně hraje 43 % žen (s. 323). Pokud má tedy tolik žen na světě pravidelný přístup k počítači – k hraní, jsme na tom již opravdu dobře).

Pro *Rod ženský* i „rod ženský“ je příznačná omluva editorek, kterou si hned v úvodu

pojišťují případnou nespokojenost některých čtenářek nebo čtenářů s výsledkem svého úsilí. Nevděčnost editorské práce na sborníku s „aktuálním“ tématem (co zůstane aktuální, až kniha konečně vyjde?) byla umocněna i zdoluhavým sestavováním publikace. Podle mě by výsledné podobě textu prospělo vyškrtnout některé z nakonec publikovaných příspěvků ještě v poslední fázi. Už jen proto, že v některých tématech je poznání o tolik dál, že sborníkový text neplní ani úvodní informativní úlohu. Signifikantní je i to, že kniha v závěru nabízí typologii mužů (v reakci na feministické myšlenky) a ne typologii žen. Dojem je umocněn opakovaným posteskem Jiřího Ryby nad chudáky muži, kteří nemohou za to, že byli vychováni (ne narozeni) k vládnutí (s. 305) a výchova je dostatečně nevybavila k tomu, aby se vypořádali s novou situací ve vztahu k ženě (s. 325). Nad rodem ženským povzdech nezazněl ani v jiných příspěvcích, jejichž tón byl věcnější.

Myslím, že by tematickým příspěvkům prospěla větší propojenost historických a současných trendů například spoluprací několika autorek či autorů na jedné kapitole. Útržkovité čtení jen částečně se překrývajících multidisciplinárních perspektiv, ale i autor-sky subjektivních stylů zpracování tématu vyvolává otázky po současném stavu u kapitol pojednávajících o historickém vývoji (a naopak), ale některých odpovědí se čtenáři z per jiných autorek či autorů logicky nedočkají.

Publikaci rozhodně lze bohatě využívat jako studnici sebraných historických i současných citátů na téma žena a vztahy žen a mužů. Dnes už sice otevřeně nezaznívají misogynické názory, jaké měl například Gustav Le Bon (1879), přesto ještě v roce 1963 E. Overstreet v popisu potenciálu ženy uvedl: „Když to všechno uvážíme, ženy možná žijí příliš dlouho. Možná když odchovají děti, končí etapa jejich užitečnosti – zvláště nyní, kdy přežívají muže o tolik let“ (s. 234). Editorky našly a tematicky utřídily citáty nejen z odborných knih, ale i z dobových kronik, historických archívů nebo z médií či básní.

Ačkoli neznáme kontexty, z nichž úryvky pocházejí (a někdy by bylo vhodné je znát), argumenty „pro“, „proti“ i „mezi“ sborník doplňují výtečně. Tvoří hlavní z jeho předností.

Jak jsem již uvedla, sborník nabízí velmi různorodou přehlídku textů nejen tematicky, ale také úrovní zpracování. Zdatnost feministické argumentace kolísá. Hned v úvodním bloku Tomáš Mencl dokládá vyšší míru ujasněnosti svých znalostí než „bloková“ spoluautorka. Multidisciplinarita autorek a autorů textů *Rodu ženského*, jakkoli přínosná, může působit obtíže nejen autorce recenze, školené v sociologii. Terminologické nesnáze a nejasnosti budou řešit všichni čtenáři. Nemyslím terminologii feministickou, rodovou nebo genderovou (tady editorky nabídly slovníček v *Apendixu*), ale oborovou. Musím nutně vědět, co jsou například „romány artušovského cyklu“ (s. 29), nebo umět historicky zařadit některé osobnosti? Místy texty s touto nesamozřejmou znalostí počítají.

Když se na sborník podívám optikou feministické epistemologie Sandry Hardingové (1986), zařadila bych jej mezi publikace feministického empiricismu: v rámci dosavadních pravidel provozování vědy analyzují některá opomíjená témata a ženské zkušenosti. Většina příspěvatelek a příspěvatelek do *Rodu ženského* se sice snaží některých androcentrických prvků v sociálních vědách vyvarovat, ale ve výsledném obrazu je dominantní přístup k vědeckému bádání o ženách spíše utvrzen. Maskulinní dichotomie se udržují a jakkoliv editorky slibují „rod širší než gender“, zůstalo u dílčí rozvrstvenosti ženských životních osudů vázaných pohlavně.

Sborník udržuje jednotnou představu rodu ženského. S výjimkou ženských světic popisuje tzv. normální biografie (srov. Gerlinda Šmausová. „Proti tvrdošíjně představě o ontické povaze gender a pohlaví“, *Sociální studia* 2002 (7): 15–27). Ženy jsou tajemné i neuchopitelné zároveň, byly, zůstávají a budou matkami a partnerkami a (nejspíše i) hospodyňkami a vyskytují se omezeně v prostoru veřejném (historicky rostoucí trend).

Prostor ženám, jež do této rodové linie nezapadají, sborník ve statích neposkytl. Některé se objevily v citátech „za čarou“ (lesby, prostitutky, staré ženy), jiné nebyly dostatečně zmíněny ani pro „budoucnost“, například ne-matky, trans-ženy. Jako socioložka jsem postrádala popis a vysvětlení socializačního procesu nabývání genderových identit od dětství (*Rod ženský* nezahrnul ženy – děti), chyběly mi i další strukturně významné mocné sociální instituce udržující „rodový“ status quo – žena v právním řádu či ve vzdělávacím systému. Etnocentrismus publikace na jednu stranu zůstává jen částečně reflektován, na druhou stranu hodnota výpovědi z českého prostředí dává publikaci legitimitu. Jinak by bylo možné základní stati z oddílu *Žena prizmatem vědních disciplín* převzít odjinud (v případě *Ženy antropologické* z tohoto oddílu, ale i celého oddílu *Žena magická a náboženská* by to podle mě sborníku prospělo).

Právě stati o ženě magické a duchovní slibovaly překročit dimenze typicky spojované s ženami. Ženě náboženské a transcendentní je věnován prostor ve více blocích sborníku. Hned v bloku úvodním jsem se těšila na strašidla v rodě ženském v našem kulturním kontextu. Ovšem analýzy českých pohádek chybějí a mýty jsou vybrány vesměs z kontextu celoevropského i světového, navíc interpretovány plytce, někdy s odkazem na omezenost znalostí (české) autorky. Napadaly mne hned možné inspirace z necitovaných českých(!) sborníků. Tato úroveň analýzy kontrastuje s kvalitou řady příspěvků dalších.

„Rod ženský“ je v publikaci podle editorůk užíván jako „jakési přestřešující synonymum pojmu ‚ženy‘“, jež (spolu s pojmem gender) je definován „více či méně vůči druhé, komplementární části, rodu mužskému“ (s. 11). Na rozdíl od pojmu gender (nebo „jazykové zkomoleniny“ ženský gender) má lépe vystihovat „obecný charakter ženskosti, resp. vydělení žen jako svébytné kategorie, skupiny lidí. Pojmem *r. ž.* nebývá tak zdůrazňována dvojakost lidského rodu jako pojmem gender, který je na dichotomické

koncepti a rodové komplementaritě přímo postaven a v českém prostředí navíc evokuje neurčitou představu feministických postojů (proto v Čechách nezdolácně!)“ (s. 348). I když pominu to, že v *Apendixu* je rod ženský vymezen jinak než v *Úvodu*, nemohu si nevšimnout interpretace pojmu gender. To, že se někde ustálila bytostná (ontická) sociologická představa genderu jako afirmativního potvrzení duální genderové skutečnosti, podobné jako dřívější biologické pohlaví, je, jak píše Šmausová (v již zmíněné stati), spíše výsledkem přehlížení takto zvěcnělých kategorií bez ohledu na to, jakým způsobem jsou historicky proměnné, jak jsou konstruovány a hlavně, kdo hlídá a „rozhoduje o existenci těchto dvou na sebe vztažených sociálních kategorií ‚muži‘ a ‚ženy‘. (...) Pod normativním povrchem duálního světa (...) se proces rozpouštění jednoznačných identit ještě zintenzivňuje“ (Šmausová 2002: 24). „Dvojakost lidského rodu“ zdůrazňovaná podle editorek konceptem genderu je tak spíše příkladem jeho neúplného pochopení. A editorky se tak dopustily „naturalistické zkratky“, kdy je genderová identita kódována „celistvě a jakoby přirozeně přes tělo. Jednání je sumárně označováno buďto za mužské, nebo ženské, bez ohledu na to, zda ‚tělo‘ zrovna hraje mužskou, či ženskou roli“ (ibid. 22).

Sborník *Rod ženský* u mě nakonec vzbuzuje smíšené reakce. Byla jsem vyzvána k recenzi této knihy redakcí *Sociologického časopisu* jako odbornice na gender. Editorky sborníku se však od pojmu distancují. Jasně rozuzlení, proč přijmout (český, ženský) rod, ale ne gender jako nástroj analýzy, publikované texty nenabízejí.

Iva Šmídová